

O. Kazakevich, PhD in History
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN LANGUAGE AND IDENTITY OF THE SOCIAL AND ECONOMIC ELITE OF UKRAINE (THE LATE 19 – EARLY 20TH CC.)

The article discusses the problem of national identity and linguistic consciousness of the Ukrainian social and economic elite in turn of the 19-20 cc. In contrast to the widespread opinion, the author states that a lot of the Ukrainian entrepreneurs and rich landowners were deeply involved in the process of the Ukrainian nation building. They shared the Ukrainian identity and promoted the usage of the Ukrainian language. Some of them, including O. Alchevskyi, V. Symyrenko, E. Miloradovych, H. Galagan, E. Chykalenko, belonged to the upper class of the Ukrainian society and invested large sums of money into the development of the Ukrainian studies and teaching in Ukrainian language in both Russian and Austro-Hungarian empires. Their financial support potentiated the activity of Ukrainian research, literary and artistic societies, including the Kyiv Hromada, Prosvita, South-Western branch of the Russian Geographical society, Shevchenko Scientific Society, publishing the Ukrainian journals and newspapers "Osnova", "Kievskaya Starina", "Hromada", "Literaturno-naukovyj visnyk", "Hromadska dumka", "Rada" etc. In conclusion it is stated that during the late 19 – early 20th cc. the financial support provided by the social and economic elite was critically important for the formation of the modern Ukrainian nation.

Key words: social and economic elite, bourgeoisie, Ukrainian language, identity, linguistic consciousness, nation-building.

УДК 94 (430)"15"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.133.2.05>

С. Ковбасюк, канд. іст. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІДЕАЛ ЖІНКИ У ТЕКСТАХ І ОБРАЗАХ ДОБИ РЕФОРМАЦІЇ: МІЖ КОНСТРУКТАМИ І ПРАКТИКАМИ

У статті ми дослідили формування ідеалу жінки у текстах та образах як особливого Реформаційного конструкту, а також простежили імплементацію ідей у реальні практики реформаторів і гуманістів. Для досягнення поставленої мети були залучені як тексти трактатів і памфлетів Еразма Роттердамського, Хуана Луїса Вівеса, Мартіна Лютера та Філіпа Меланхтона, так і гравюри та картини доби Реформації, у яких сформований нарративами матеріал був візуалізований. жіночий ідеал доби Реформації залишається дуже традиційним, навіть у порівнянні з його гуманістичним аналогом. Ідеальна жінка – це дружина, матір, яка сумлінно веде господарство, у всьому дослухається до свого чоловіка, стримана та смиренна у вчинках та висловлюваннях. Подібний ідеал, сконструйований у реформаційних нарративах, підтверджує візуальність – так само ідеальну жінку зображували у гравюрах. Практики ж далеко не завжди повністю відповідали ідеальному типу. Шлюб Лютера з Катаріною фон Бора, який став зразковим і який неодноразово зображувався як гідний наслідування в текстах і образах, насправді не повністю гармоніював з уявленнями. Катаріна, хоч і винятково здібна у господарюванні, користувалась як владою, так і свободою висловлювання, знала латину, і навіть дозволяла собі сперечатись з чоловіком з теологічних питань. Розрив між уявленнями та практиками усвідомлювався самими акторами лише частково, адже повсякденній свідомості є притаманне поєднання раціонального та ірраціонального.

Ключові слова: гендер, Реформація, нарратив, візуальність, Гуманізм.

XVI століття, епоха Ренесансу та Реформації, відчутних змін в економіці, техніці та соціальних структурах, не могло не стати також часом формування нового образу жінки та нового ставлення до неї.

У цій доповіді нам би хотілось звернутись до досить неоднозначного питання про генезу та формування ідеалу жінки у реформаційному дискурсі, як у його нарративному та візуальному вимірах, так і в існуючих практиках діячів, апологетів та противників нового релігійного вчення. Джерелами до нашого дослідження стануть твори і листи Мартіна Лютера, Ф. Меланхтона, гуманістів Еразма Роттердамського та Хуана Луїса Вівеса, а також картини та гравюри як відомих, так і анонімних майстрів часів Реформації.

Середньовіччя загалом було епохою, ворожою до жінок. Середньовічні мислителі та теологи запозичили уявлення Аристотеля про дуалізм та перевагу одних речей над іншими: дії над пасивністю, форми над матерією, повноти над неповнотою тощо. При цьому найбільш шанований у епоху Середньовіччя язичницький філософ пов'язував все вище із чоловічою природою, ніжче – з жіночою. Тобто, чоловіча природа асоціюється з активними, формотворчими та досконалими характеристиками, жіноча – з пасивними, матеріальними та недосконалими, вона є такою, яка потребує чоловічу природу для завершеності [4, р. 31]. Аристотель наділяв чоловіків "мужніми" якостями, таким як розважливість, сміливість, стійкість, і жінок, протилежними ним – ірраціональність, хитрість, слабкість [23, р. X]. До гендерних стереотипів, сформованих протягом Античності із приходом християнства додалися нові, як результат екзегетики перших глав Книги Буття, де описується створення "помічника" чоловіку, а також Гріхопадіння,

основну вину за яке Отці Церкви покладали на Єву – адже саме вона вела перемовини зі Змієм, а потім спустила Адама скуштувати заборонений плід [Бут 3:1-6].

Звичайно, жіночий ідеал був присутній – ним стала Марія, Діва і Мати одночасно, смиренна і покірна волі Бога. Вона втілювали у собі всі риси, якими, на думку середньовічних богословів та інтелектуалів мала володіти жінка: чистота, смиренність, покірність. У середньовічній народній літературі – п'єсах, поемах, шванках жінки здебільшого теж зображувались негативно – вони хтиві та оманливі [2, с. 229-237].

Варто згадати і куртуазний ідеал – образ "прекрасної дами", дружини суверена, до якої можливе було лише платонічне кохання на відстані. Він почав формуватися у Франції приблизно з XII століття, досягши зрілості в епоху пізнього Середньовіччя. Не дивлячись на сучасну популярність на той час куртуазний ідеал жінки був поширений лише серед тонкого прошарку еліти і великого значення для основної маси населення не мав [23, р. XIV].

Супільні та культурні зміни "Осені Середньовіччя" не могли не позначитись і на конструкті жіночого ідеалу.

Для північних гуманістів гендерне питання поставало переважно лише в освітньому дискурсі – "князь гуманістів" Еразм Роттердамський та послідовники його ідей у своїх творах приділяли значне місце необхідності жіночої освіченості: вивчення давніх мов та літератури, не обмежуючи роль жінки лише домашнім господарством, але відкриваючи її як гідного співбесідника для власного чоловіка та його гостей.

Так, у своєму діалозі "Абат та освічена дама" Еразм Роттердамський зачіпає найбільш болючі питання проблеми освіченості жінок. Перше, чи пристойно для жінки читати книги, і, якщо це можливо, то які? Головні

герої діалогу – абат Антроній та жінка Магдалія займають протилежні позиції: абат стверджує, що не пристойно для жінки, хоч би і одруженої, мати стільки книг, тим паче грецькою та латиною, адже їй краще читати лише щось легке, щоб заповнити годину дозвілля [1, с. 255–256]. Друге, чи варто жінці шукати мудрості? Антроній стоїть на позиціях, що "жіноче приладдя – це веретено та прялка", а не книги, адже вони "позбавляють жінку розуму, якого у неї і так небагато" [1, с. 257–258] і "мудра жінка – двічі дурна" [1, с. 259]. Науки ж для жінок "все одно що осяляче сідло". На що Магдалія, і, як можна зрозуміти, її вустами говорить сам Еразм, заперечує і погрожує: "Однак [освічена жінка] не така вже і рідкість, як ти думаєш: і в Іспанії, і в Італії поміж вищої знаті немало жінок, які зможуть позмагатись з будь-яким чоловіком; в Англії є жінки з дому Мора, у Німеччині – з дому Піркгеймера та Блауера. Якщо ви не остережетеся, то закінчиться тим, що ми очолимо богословські школи, ми будемо проповідувати у храмах, ми заволодіємо вашими мітрами".

Переконання Еразма у необхідності всебічної освіченості жінок розвинув у своєму трактаті "Виховання жінки-християнки" іспанський гуманіст, який значний час прожив у Нідерландах, Хуан Луїс Вівес (1492 – 1540). Його погляди можна назвати справді прогресивними: освіту він вважав обов'язковою і для хлопчиків, і для дівчат, до того ж останніх він не визначав як менш здатних, урівнюючи обидві статі у здібностях та схильностях, як до добра, так і до зла. На відміну від сучасників, яких уособлює еразмівський абат Антроній, Вівес наполягав на взаємопов'язаності цнотливості та освіченості: на його думку саме неучтво є запорукою моральної деградації [23, р. 50–51]. Тому, поряд із традиційними вміннями, яких вимагали від жінок, незалежно від походження, – уміння прясти, вести господарство, готувати, – гуманіст нагадує про необхідність читати, окрім Святого Писання, також Платона, Цицерона, Сенеку і ранньохристиянських авторів – Боеція, Григорія, Тертулліана, Св. Августина, Св. Ієроніма тощо [23, р. 78], уникаючи традиційних для гуманістичної освіченості поетів Овідія, Тибулла, Проперція які б могли зашкодити дівочій цнотливості [23, р. 76–77].

У той же час від гуманістів починає звучати і критика щодо віддання дівчат шляхетного походження у монастирі – саме в цьому питанні гендерного дискурсу гуманісти найбільше зближаться з реформаторами. Так, Еразм у діалозі "Дівчина, що відкидає шлюб" через одного із співрозмовників – Евбула, який відмовляє свою подругу Катарину вступати у монастир, стверджує, що "головна справа благочестя здійснюється через хрещення", а серед монахинь, на його думку, більшість "наслідіє не таланту Сапфо, а її звичаєм" [2, с. 144]. Подібна риторика, яка відкидає середньовічний чернецький ідеал жінки, не раз буде лунає у подальшому і від реформаторів.

Наскільки ж Реформація внесла свої корективи у жіночий ідеал, сформований гуманістами?

Полум'яний опонент Лютера – Кохлеус після того, як реформатор надрукував власний переклад німецькою Нового Заповіту, писав (1522): "навіть чоботарі та жінки й інші неосвічені люди... читають його як джерело всієї істини. Читаючи та перечитуючи його вони все запам'ятовують та носять у такий спосіб книгу у серці. Через це декілька місяців потому вони вважають себе настільки мудрим, що не соромляться сперечатися про віру та Євангеліє не тільки з іншими мирянами-католиками, але й зі священниками та монахами, і навіть більше того – з Магістрами та Докторами святої теології". "Лютеранські жінки," – продовжував він, – "залишивши увесь належний жіноцтво сором, настільки знахобнілі, що узурпували право та службу проповідувати публічно у церквах, незважаючи на те, що Св. Павло прямо забороняє це. Не бракує їм і захисників серед чоловіків-лютеран, які стверджують, що Св. Пав-

ло заборонив жінкам навчати у церкві, бо вистачало чоловіків, які могли і знали як це робити. Але де чоловіків бракує, або вони зневажають цим обов'язком, там жінкам дозволено навчати. І сам Лютер довгий час навчав, що жінки також є справжніми християнськими священниками, і навіть більше того, будь-то охрещений є істинним папою, єпископом, священником..." [22, р. 2].

Свідчення Кохлеуса можна було б сприйняти як підтвердження подальшої емансипації жінок у часи Реформації, якби позиція самого Лютера не була досить неоднозначною у жіночому питанні, і жіночий ідеал реформатора не суперечив би яскравому допису Кохлеуса.

Лютер чи не у кожному своєму трактаті, листі чи б пак застільному діалозі згадує жінок. Саме у них проступають риси ідеального жіночого типу реформаційної епохи. Природа жінки, на думку реформатора, після гріхопадіння зазнала значних змін – колишня свобода Єви після її зустрічі зі Змієм була втрачена, відтепер вона, ніби розплачуюсь за скоєний гріх ослуху, мала стати лише помічником Адама, прив'язана до нього через шлюб. І шлюб, як вважав Лютер, вже не був опціональним – після гріхопадіння він став для жінки єдиним можливим шляхом. "І ти будеш під владою чоловіка" тощо. І це означає, що ти вже не будеш жити, згідно власної волі, як це було до Гріхопадіння; ти вже не вчинятимеш за власним бажанням. Можливість вибирати, чи будеш ти з чоловіком, чи – ні існувала лише до Гріхопадіння. Тепер жінка має бути зі своїм чоловіком. Вона має слідувати за ним, куди би він не забажав піти. Тепер ми також бачимо, що жінка не здатна жити без чоловіка. Де залишається чоловік, там має залишитись і його дружина; дружина слідує за чоловіком, де б він не пішов. Окрім цього, вона має коритися йому; уся влада та рішення у житті належать чоловіку. Жінкам властиві скорбота та вбогість. Насправді, дурні жінки намагаються не підкорятися своїм чоловікам, але вони й не здатні керувати містами та територіями. Коротко кажучи, дружини мають свою частку, і, якщо вони мають віру, то їй покарання для них не занадто суворе" [мається на увазі покарання Єви за Гріхопадіння. – С.К.] [16, р. 127–128].

Отже, шлюб є єдиним шляхом для жінки-християнки. З цього ж випливає уявлення Лютера про призначення жінки: "Жінка була створена для чоловіка помічником в усіх речах, особливо, у народженні дітей" [15, р. 166–167]. Власне, "Діла та слова Господні вкрай ясні, жінки були створені щоб стати або дружинами, або проститутками" [7, р. 137].

На перший погляд, Лютер у своїх поглядах на жіночий ідеал не пішов далі середньовічних схоластів, проте це не зовсім вірно. Так, позитивні зміни проявились у його баченні та сприйнятті жіночої сексуальності. У 1520-х роках, коли Лютер дуже часто та рішуче виступав за розпуск монастирів та скасування чернечих обітниць, до нього неодноразово звертались жінки-монахині за порадою як краще їм полишити монастир, де, траплялось, вони опинялись проти власної волі. У цьому контексті реформатор багато писав про потреби тіла та їх законність. "Хоча жінки і соромляться припускати так речі, проте Писання і досвід вчать нас, що лише одній на тисячі випадає від Бога дар підтримання цнотливості. Жінка сама не владна цього зробити. Бог створив її тіло таким, щоби воно було з чоловіком, виношувало та виховувало дітей, як ясно видно з першої глави Книги Буття[...] Це так само природно як їсти та пити, спати та прокидатися. [...] Якщо хтось відчуває, що не має цього рідкісного дару [цнотливості], то має покинути монастир і робити те, до чого покликаний" [14, р. 327].

Що ж до гуманістичного ідеалу освіченої жінки, гідного співбесідника для чоловіка, чи зберігав він життєвість в умовах Реформації? Відоме висловлювання Лютера ніби перекреслює все написане Еразмом та

Вівесом з цього приводу: "Ніяка одежа не личить жінці менше, ніж бажання бути мудрою" [13, р. 367]. В одній із "Застільних бесід" Лютер підкріпив свої уявлення щодо місця і розумових здібностей жінки, "анатомічними" спостереженнями: "Чоловіки мають широкі та сильні груди та вузькі стегна, а також більше розуміння, ніж жінки, які мають вузькі груди та широкі стегна, і тому мають залишатися вдома, сидіти спокійно, доглядати за господарством, народжувати та ростити дітей" [13, р. 299]. Він, одначе, у своєму зверненні "До всіх рад міст Німеччини, щоб вони заснували та підтримували християнські школи" (1524 р.) передбачав створення початкових шкіл для дівчат, де б вони "вчилися вести господарство, виховувати дітей та прислугу" [11, р. 370]. На його думку, "Дівчинка звичайно зможе знайти годину на день для відвідування подібної школи, не нехтуючи своїми обов'язками вдома. Адже набагато більше часу вона витрачає на сон, танці та ігри". Університетська освіта залишалась для жінок, на переконання Лютера, занадто важкою справою [9, р. 8].

Філіп Меланхтон, найближчий друг Лютера в основних рисах поділяв і подібний патріархальний погляд на призначення жінки, шлюб та ідеал, до якого має кожна жінка прагнути, хоча, вочевидь, це питання його хвилювало набагато менше, ніж керманіча Реформації, і, в деяких речах Меланхтон залишився набагато більш традиційним та стриманим. Так, племінник Рейхліна виступав проти активної участі жінки в житті Церкви і, зокрема, проповіді. Він стверджує, що "ще язичники знали, що чоловічі та жіночі обов'язки дуже різні" [20, р. 210]. Далі, коментуючи слова апостола Павла ("Жінки нехай мовчать у Церкві"), Меланхтон зазначає, що "Св. Павло бажає одночасно зберегти і пристойну поведінку у Церкві, і узгодити громадську роботу з Божественним законом і вчиняє вірно; тому Павло і відсторонює жінок від учительства та проповіді, незалежно від їх здатностей" [17, р. 50]. У цьому реформатор не надто далеко відходить від тлумачення Оригена: "Бо це недоречно для жінки говорити у зібранні, і не важливо, що саме вона говорить, навіть якщо вона каже захоплюючі, чи б пак святі речі, все це має мало значення, якщо вони лунають з жіночих вуст" [6, р. 33].

Ідеал жінки конструювався не тільки у проповідях та трактатах реформаторів, але й у візуальності. Наведе-

мо для прикладу популярну гравюру, виконану Антоном Вензамом та датовану 1525 роком (Ілл. 1), роком одруження самого Лютера та розпалу Селянської війни. На ній зображена жінка, зодягнена у типовий для містянок одяг з численними атрибутами алегоричного та символічного характеру. Зображення супроводжується розлогим пояснювальним текстом, що значно спрощує тлумачення насиченої іконографічної програми гравюри [8, р. 1511]. Почнемо з підпису: "Подивись на цю фігуру, що означає мудру жінку; кожна жінка, яка вчиняє подібно до цієї добре захищає власну честь".

"Очі. Я бачу ясно, як сокіл, і відрізняю чесне від нечесного. Я бережу себе і вдень, і вночі від того, хто щось замишляє проти моєї гідності". Далі, біля вух, автор розмістив таку настанову: "Ніщо не стримає мене відкрити свої вуха так, щоб вони чули Слово Боже, яке підтримує благочестивого у його пильнуванні". Біля правої руки: "Я зневажатиму гордість та споглядатиму себе у дзеркалі Христа, через Якого Господь відкупив нас". Далі автор пояснює замок на вустах: "Кожну годину, вдень і вночі, я ношу на вустах золотий замок, щоб вони не промовляли образливих слів та не вражали чийось гідність". Біля грудей розміщено наступний коментар: "До голубки подібне моє стійке серце, вірне тому, хто стане моїм чоловіком, ніяка його вина не вразить мою вірність".

Біля стегон читаємо: "Мої стегна оповиті зміями, як це має бути у кожній чесній жінці, яка прагне захисту від отрути скандалу, від лихого кохання та сороміцької гри". Коло лівої руки: "Я буду добровільно служити літнім і так здобуду вічне життя. Ніяка інша річ, яку я можу зробити, не наблизить цього більше". Врешті, біля ніг: "Я ходитиму ніби на конячих копитах і буду стійкою у своїй гідності. І не впаду у гріх, який, солодкий на початку, стає згодом більш гірким за жовч".

"Кожна жінка, яка має ці риси", — завершує свою думку автор, — "збереже свою честь незаплямованою. І, звичайно ж, здобуде від Бога вічне царство на небесах".

Сформований автором гравюри ідеал жінки є вкрай недвозначним: вона має бути благочестивою дружиною, що пильнує себе та честь родини, має мало говорити та служити в покорі, тобто максимально відповідати тогочасним уявленням про фемініність.

Отже, існував певний реформаційний ідеал жінки, сформований у наративах та візуальності, але постає питання, наскільки він відповідав реальним практикам? Чи залишалося для нього місце у житті, чи його існування було фіктивним, певним топосом, без якого не могли обходитись реформатори, гуманісти, художники? Зазвичай, сімейні стосунки та становище жінки у них мало документовані. Проте, відомі і виключення. Одним з таких виключень є дружина самого Мартіна Лютера, Катаріна фон Бора (1499 – 1552). Грунтуючись на листах (її, самого Лютера та їх оточення) та інших, часто непрямих свідченнях, ми все ж спробуємо реконструювати її образ, водночас порівнюючи його з окресленим вище ідеалом. Відповідно до рис ідеального жіночого типу доби Реформації ми виділили 4 найбільш важливі сфери гендерного дискурсу: жіноча цнотливість, проблема освіченості та навичок господарювання, свобода жіночого висловлювання та, зрештою, проблема влади у родині. У межах цього дискурсу ми і розглянемо постать дружини керманіча Реформації.

Поняття жіночої цнотливості, як ми з'ясували вище, було досить широким, і не обмежувалося виключно фізіологічною цнотою, але було насправді значним культурним конструктом. Воно включало стриманість, благочестивість, обмеженість контактів жінки із зовнішнім світом власною родиною та знайомими жінками – спілкування з іншими чоловіками вважалося серйозною загрозою цнотливості, і, зрештою, веденням жінкою господарства, без витрачання часу на книжки, адже вони, на рівні із сторонніми чоловіками, могли уразити цнотливість. Цнотливість Катаріни фон Бори, яка з шести років жила у монастирі, а потім, у Кранахів, і, зрештою, у Лютера, на перший погляд, не могла бути уражена. Однак, її спілкування з чоловіками, хоч і було платонічним, але не вписувалося у межі окресленого ідеалу. Так, будучи помічницею в домі Кранахів, вона закохалася у Ієроніма Баумгертнера, молодого нюрнберзького патриція і студента Меланхтона. Зрештою, Баумгертнер був змушений повернутись до Нюрнберга, де його родина, нажахана перспективою шлюбу спадкоємця з колишньою монахиною, змусила Ієроніма обірвати всі контакти з Катаріною. Вона, однак, як свідчать джерела, продовжувала, вже заміжною, іноді листуватись з ним, зокрема надсилати вітання на свята, на що Лютер жартував про "старий вогонь, що не згасає" [19, р. 55]. У домі Кранахів Катаріна познайомилася із Крістіаном III, датським королем, який тоді був у вигнанні. За її словами, король навіть подарував їй золоту обручку, проте надалі їх стосунки залишилися дружніми – з ним вона також продовжувала листуватися протягом усього свого життя, і навіть плакала думку, після смерті Лютера, переїхати з дітьми у Данію за підтримки Крістіана [19, р. 55].

Зрештою, Катаріна ще до одруження жила у Лютера, що породило численні плітки, адже для суспільства подібне співжиття було неприйнятним і видавалося прямим порушенням ідеалу жіночої цнотливості [19, р. 56]. Їх раптове одруження породило ще більше пліток: Еразм у листі до свого друга писав, що Катаріна спокусила Лютера своєю вродою і завагітніла ще до шлюбу, і власне, вагітність і стала його причиною [18, р. 757]. Вже не кажучи про католицьких опонентів Лютера, які не упускали можливості зіронізувати та осудити шлюб колишнього монаха та монахині, у якому, на їх думку, мав народитись Антихрист [18, р. 745–746].

Отже, дружина Лютера користувалась значною свободою у спілкуванні та поведінці, часто несумісними з реформаційним ідеалом цнотливої жінки, який залишався вкрай консервативним. Така поведінка викликала за її життя і не тільки, критику Катаріни та її моральності, що ґрунтувалась як на тодішніх плітках, що їх розповсюджували опоненти Реформації, так і на свободі у рішеннях та вчинках самої "герр Кете", як Лютер часто жартома називав дружину.

Освіченість Катаріни – вона не тільки добре знала німецьку (чи не краще за Лютера, як він сам зізнавався [5, р. 37–38]), але й латину, походить здебільшого з років перебування у монастирі Маріатроні. Після одруження з Лютером їй часто не вистачало часу на читання – чоловік навіть якось пообіцяв їй 50 гульденів, якщо вона прочитає Біблію до Пасхи [21, р. 18](1535 р.), проте Катаріна відповіла, що читала достатньо і тепер вже хоче нею жити, а не вивчати [21, р. 18]. Більшість свого часу вона проводила саме в господарюванні у повній відповідності до сформованого реформаторами ідеалу. Лютери жили у колишньому августинському монастирі ("Чорний монастир"), де, окрім них, жило ще приблизно сорок чоловік – родичі Лютера, студенти, колеги з інших міст. Всіх їх необхідно було годувати, а також доглядати за броварнею, фермою у Зюльдорфі, городом, ловити рибу у ставку. Дуже скоро до цих обов'язків додався догляд за дітьми – Хансом, Елізабет (померла через кілька місяців після народження), Магдаленою, Мартіном, Маргаритою. Сам Лютер у господарські справи майже не втручався. "У домашніх справах я в усьому поступаюся Кете, в іншому мене веде святий Дух" – говорив він, свідомо чи ні протиставляючи Дух та матерію, яку уособлювала для Лютера та його сучасників жінка.

Менш однозначною виглядала ситуація зі свободою жіночого висловлювання. Лютер і його колеги-реформатори сходились на думці, що жінці більш личить мовчати, це підтверджувала і гравюра, яку ми аналізували вище: "Кожну годину, вдень і вночі, я ношу на устах золотий замок, щоб вони не промовляли образливих слів та не вражали чинсь гідність". Джерела ж свідчать, що Катаріна неодноразово дозволяла собі висловлюватись під час Застільних бесід, коли за вечерею збирались реформатори, гуманісти, студенти Віттенберзького університету. Вона могла брати участь у розмові, що велася німецькою та латиною, і навіть дозволяла собі сперечатись із чоловіком у богословських питаннях, як, наприклад, щодо принесення Авраамом у жертву свого сина [3, р. 164]. Така поведінка була не лише далекою від ідеалу, але і не типовою для жінок того часу взагалі, однак вона хоч і сприймалася неоднозначно сучасниками, проте не дістала загального засудження. Чим можна це пояснити? Зрештою, Катаріна фон Бора стала однією з перших представниць зовсім нового типу жінок, сформованого Реформацією, – дружини вченого. Ця роль передбачала зовсім інший комунікативний простір – Кете спілкувалась і жила поряд із студентами, магістрами, докторами теології. Жіноче коло спілкування не надто відрізнялось – це були дружини інших реформаторів та гуманістів, що не могло не вплинути на її світогляд – не даремно Лютер часто називав її "Докторшею". До того ж, Катаріна на соціальній драбині стояла набагато вище Лютера, і завжди пам'ятала про своє аристократичне походження, про що її чоловік добре знав ще до одруження, називаючи її у своєму листі до друга "гордою" [19, р. 63].

Свобода висловлювання була тісно пов'язано з проблемою влади та владності. Як ми вже зазначали, Лютер не даремно звертався у листах до дружини "Герр(Пан) Кете" – у домашніх справах вона мала найбільшу владу та авторитет і вирішувала куди і як витрачати важко зароблені гроші. Саме завдяки її переконанням Лютер почав вимагати гонорари за публікацію своїх творів. З іншого боку, важко у цьому побачити жіночу емансипацію – Лютер був звільнений від домашніх клопотів і мав можливість займатись лише наукою, від чого справа Реформації тільки виграла. Чи не найкращою ілюстрацією їх стосунків є парний портрет роботи Лукаса Кранаха Старшого 1529 року, через чотири роки після їх одруження – один з багатьох, які вийшли з майстерні Кранахів. Тонкі риси обличчя Катаріни вида-

ють активну та горду натуру. Проте якщо погляд реформатора звернений на глядача, то Катаріна уважно дивиться на свого чоловіка. Фігури подружжя однакові за розміром, що ніби підкреслює партнерські засади їх шлюбу та рівність у розподілі обов'язків.

Подвійні портрети Лютера та Катаріни фон Бора стали певним зразком як самого жанру подружнього портрету, так і клерикального шлюбу, щасливого та гармонійного.

Підводячи підсумки, зазначимо, що жіночий ідеал доби Реформації залишався дуже традиційним, навіть у порівнянні з його гуманістичним аналогом. Ідеальна жінка – це дружина, матір, яка сумлінно веде господарство, у всьому дослухається до свого чоловіка, стримана та смиренна у вчинках та висловлюваннях. Подібний ідеал, сконструйований у реформаційних наративах, підтверджує візуальність – так само ідеальну жінку зображували у гравюрах. Практики ж далеко не завжди повністю відповідали ідеальному типу. Шлюб Лютера з Катаріною фон Бора, який став зразком і який неодноразово зображувався як гідний наслідування в текстах і образах, насправді не повністю гармоніював з уявленнями. Катаріна, хоч і винятково здібна у господарюванні, користувалась як владою, так і свободою висловлювання, знала латину, і навіть дозволяла собі сперечатись з чоловіком з теологічних питань. Розрив між уявленнями та практиками усвідомлювався самими акторами лише частково, адже раціональне та ірраціональне найкраще поєднується саме у повсякденному вимірі, де і проминає подружнє життя. Тому не дивують слова Лютера, що "Я не проміняв би мою Кете ні на Францію, ні на Венецію, [...] адже вона зберігає честь та віру у наш шлюб" [10, р. 273-274].

Список використаних джерел:

1. Роттердамский Э. Разговоры за просто / Э. Роттердамский. – М.: Художественная литература, 1969. – 704 с.
2. Себастиан Брант. Корабль дураков. Ганс Сакс. Избранное / под ред. Б. Пуришева. – М.: Художественная литература, 1989. – 478 с.
3. Achtemeier E. Preaching and Reading the Old Testament Lessons: With an Eye to the New / E. Achtemeier. – Ohio: CSS Publishing, 2004. – 256 p.
4. Aristotle. Physics / Aristotle. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 301 p.
5. Bainton R.H. Women of the Reformation. Germany and Italy / R. H. Bainton. – Minneapolis: Fortress Press, 1971. – 279 p.
6. Berry J. Why Historical Phenomena Instigates Resistance to Female Clergy / J. Berry. – Hillsborough: Lulu Enterprises Inc., 2016. – 92 p.
7. Furcha E.J. Encounters with Luther: papers from the 1983 McGill Luther symposium / E. J. Furcha. – Montréal: McGill University, 1984. – 264 p.
8. Geisberg M. The German Single-Leaf Woodcut: 1500-1550. Vol. IV / revised and edited by Walter L. Strauss. – New York: Hacker Art Books, 1974. – 1578 p.
9. Karant-Nunn S.C. Luther on Women: A Sourcebook / S. C. Karant-Nunn, M. E. Wiesner-Hanks. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 246 p.
10. Kroker E. Katharina von Bora, Martin Luthers Frau: ein Lebens- und Charakterbild / E. Kroker. – Zwickau (Sachsen): J. Herrmann, 1906. – 287 p.
11. Luther M. Luther's Works. Vol. XLV / M. Luther. – Philadelphia: Fortress Press 1962. – 424 p.
12. Luther M. Martin Luther's last will and testament: a facsimile of the original document with an account of its origins, composition, and subsequent history / M. Luther. – Dublin: Ussher Press, 1982. – 51 p.
13. Luther M. The table talk or familiar discourse of Martin Luther / transl. by W. Hazlitt. – London: D. Bogue, 1848. – 390 p.
14. Luther M. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel. Vol. III. / [Hrsg. von J.K.F. Knaake et al.]. – Weimar: H. Böhlau, 2002. – 664 S.

S. Kovbasiuk, PhD in History
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

IDEAL WOMAN IN THE REFORMATION TEXTS AND IMAGES: BETWEEN CONSTRUCTS AND PRACTICES

In this paper, we explore how an ideal of woman was shaped in the Reformation epoch. We also focused on how humanists and reformers in their practices addressed to this ideal. We analysed as texts – treatises and pamphlets by Erasmus of Rotterdam, Juan Luis Vives, Martin Luther and Philipp Melancthon, so images, paintings and engravings, from the Reformation era.

The Reformation ideal of woman was highly traditional, even if compared with a Humanist one. An ideal woman is a spouse and a mother, completely involved with household matters, always obedient to her husband, sober and humble. Such an ideal constructed in the narratives was transmitted to visuality. Real everyday practices were often far from this idyllic pattern. The marriage of Luther to Katharina von Bora, depicted as an exemplary one both in narratives and visuality, in reality was much more complicated and ambiguous. Katharina, though she was indeed very good in household, exercised power at home and profited from freedom of speech, knew Latin and even argued in theological matters with her husband. The actors themselves were not always aware of this rupture between ideal and reality, as everyday practices often combine rational and irrational views.

Key words: gender, the Reformation, narrative, visuality, the Humanism.

15. Luther M. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Vol. II. / [Hrsg. von J.K.F. Knaake et al.]. – Weimar: H. Böhlau, 1884. – 794 S.
16. Luther M. Werke. Kritische Gesamtausgabe. Vol. XIV. / [Hrsg. von J.K.F. Knaake et al.]. – Weimar: H. Böhlau, 1883. – 800 p.
17. Melancthon P. The Augsburg Confession / P. Melancthon. – Hillsborough: Lulu Enterprises Inc., 2008. – 54 p.
18. Smith J. C. Katharina von Bora Through Five Centuries: A History / J. C. Smith // The Sixteenth Century Journal. – 1999. – Vol. 30 (3). – P. 745-774.
19. Stjerna K. Women and the Reformation / K. Stjerna. – London: John Wiley & Sons, 2011. – 280 p.
20. Thompson J. L. John Calvin and the daughters of Sarah: Women in regular and exceptional roles in the exegesis of Calvin, his predecessors and his contemporaries / J. L. Thompson. – Genève: Librairie Droz, 1992. – 308 p.
21. Treu M. Das Leben der Katharina von Bora – eine biographische Skizze / M. Treu // Treu M. Katharina von Bora, die Lutherin: Aufsätze anlässlich ihres 500. Geburtstages. – Wittenberg: Elbe-Druckerei, 1999. – P. 11-22.
22. Vandiver E. Luther's Lives: Two Contemporary Accounts of Martin Luther / E. Vandiver. – Manchester: Manchester University Press, 2003. – 408 p.
23. Vives J. L. The Education of a Christian Woman: A Sixteenth-Century Manual / J. L. Vives. – Chicago: University of Chicago Press, 2007. – 374 p.

References

1. PURISHEV, B. (ed.) (1989) *Sebastian Brant. Korabl durakov. Hans Saks. Izbrannoe*. Moscow: Khudozhestvennaia literatura.
2. ROTTERDAMSKIJ, E. (1969) *Razgovory zaprosto*. Moscow: Khudozhestvennaia literatura.
3. ACHEMEIER, E. (2004) *Preaching and Reading the Old Testament Lessons: With an Eye to the New*. Ohio: CSS Publishing.
4. ARISTOTLE. (1999) *Physics*. Oxford: Oxford University Press.
5. BAINTON, R. H. (1971) *Women of the Reformation. Germany and Italy*. Minneapolis: Fortress Press.
6. BERRY, J. (2016) *Why Historical Phenomena Instigates Resistance to Female Clergy*. Hillsborough: Lulu Enterprises Inc.
7. FURCHA, E. J. (1984) *Encounters with Luther: papers from the 1983 McGill Luther symposium*. Montréal: McGill University.
8. GEISBERG, M. (1974) *The German Single-Leaf Woodcut: 1500-1550*. Vol. IV. New York: Hacker Art Books.
9. KARANT-NUNN, S. C., WIESNER-HANKS, M. E. (2003) *Luther on Women: A Sourcebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. KROKER, E. (1906) *Katharina von Bora, Martin Luthers Frau: ein Lebens- und Charakterbild*. Zwickau (Sachsen): J. Herrmann.
11. LUTHER, M. (1962) *Luther's Works*. Vol. XLV. Philadelphia: Fortress Press.
12. LUTHER, M. (1848) *The table talk or familiar discourse of Martin Luther*. London: D. Bogue.
13. LUTHER, M. (1883) *Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Vol. XIV. Weimar: H. Böhlau.
14. LUTHER, M. (1884) *Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Vol. II. Weimar: H. Böhlau.
15. LUTHER, M. (1982) *Martin Luther's last will and testament: a facsimile of the original document with an account of its origins, composition, and subsequent history*. Dublin: Ussher Press.
16. LUTHER, M. (2002) *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel*. Vol. III. Weimar: H. Böhlau.
17. MELANCHTHON, P. (2008) *The Augsburg Confession*. Hillsborough: Lulu Enterprises Inc.
18. SMITH, J. C. (1999) *Katharina von Bora Through Five Centuries: A History*. *The Sixteenth Century Journal*. Vol. 30 (3), 745-774.
19. STJERNA, K. (2011) *Women and the Reformation*. London: John Wiley & Sons.
20. THOMPSON, J. L. (1992) *John Calvin and the daughters of Sarah: Women in regular and exceptional roles in the exegesis of Calvin, his predecessors and his contemporaries*. Genève: Librairie Droz.
21. TREU, M. (1999) *Das Leben der Katharina von Bora – eine biographische Skizze*. In: Treu M. *Katharina von Bora, die Lutherin: Aufsätze anlässlich ihres 500. Geburtstages*. Wittenberg: Elbe-Druckerei, pp. 11-22.
22. VANDIVER, E. (2003) *Luther's Lives: Two Contemporary Accounts of Martin Luther*. Manchester: Manchester University Press.
23. VIVES, J. L. (2007) *The Education of a Christian Woman: A Sixteenth-Century Manual*. Chicago: University of Chicago Press.

Надійшла до редколегії 03.03.17